

האמנם נטה רס"ג מן האמת בעניין הלוח? תגובה להשגה

פתיחה

התפיסה המקובלת עד רס"ג

אם בקשת ליחנק

ראב"מ אפיקורוס?

במה עזרה לרס"ג טענת בלעדיות החשבון להבנת הרמב"ם ורה"ג?

"אחרים" - משענת קנה רצוץ.

ראיית ר"ח מהירושלמי בריש מגילה

"שמא יחזור הדבר לקולו"

"המאורע הדרמטי"

השערה מועניינת שאינה נכונה

* * *

תגובה לתגובה מאת הרב יעקב ברגמן

א. פתיחה

אני מודה לרב יעקב ברגמן שליט"א (להלן: "המחבר") על שטרח לעבור בעיון על מאמרי¹ וסיכם בבהירות כמה מחלקיו. מאמרו תורם הרבה לסוגיה מיוחדת זו, שעדיין נעדרת מ"הרייד" הישיבת². אולם נקודת המחלוקת העיקרית בין ר' אהרן בן מאיר (ראב"מ) לרס"ג, נעלמה ממאמרו החשוב. הבסיס למחלוקת המעשית הוא שלדעת ראב"מ, עצם החשבון של רס"ג איננו נכון. שכן איננו מוסיף את **תרמ"ב** החלקים למולד זקן וגרוותיו, בעוד שזה דווקא עיקר מחלוקתם. ה"בלעדיות של החשבון" בדעת רס"ג היא תוצאה נגררת של ראייה מוקדמת של הירח בקהיר לפני ר"ה ד'תרפ"ג, תצפית שהתאימה רק לשיטת ראב"מ שהקדים את ר"ה ד'תרפ"ג, וסתרה בעליל את שיטת רס"ג³.

1 מ' הלפרין, **למה נטה רס"ג מהאמת לדעת רה"ג והרמב"ם?**, ידעי בינה ה, עמ' 75-40 (מרחשון תשע"א); רפואה מציאות והלכה ח"ב, מהד' ביקורת תשפ"ג, סימן לח.

2 כך אמר לי ראש ישיבת חברון, הגרמ"מ פרבשטיין שליט"א, בשנת תשע"א, אחרי שעיינתי במאמרי הנדון.

3 על סיבה אפשרית לויתור של רס"ג על תרמ"ב חלקים בעיקר המולד (בעת המעבר משנה המתחילה בניסן לשנה המתחילה בתשרי), ראו מה שכתב הגאון רבי יונה מרצבך זצ"ל, מראשי ישיבת קול תורה: עוד על המחלוקת בין רס"ג ובן מאיר, **סיני** שנה שמינית, כרך טז, כסלו-איוון תש"ה, חוב' ז-יב, עמ' רלז-רמא; נשנה בספר 'עלה יונה' (מהדורה שניה: הוצאת פלדהיים, ירושלים-ב"ב, תשמ"ט). ועי' ר"ה, יב, א, רש"י ד"ה ולתקופה, כי לדעת חכמי ישראל עיקר המולד

ב. התפיסה המקובלת עד רס"ג

בפרק א, כתב המחבר:

אולם, למרבה ההפתעה, תפיסה זו אשר כיום מקובלת כמושכל פשוט בפי כל בר בי רב דחד יומא, המחלקת את תוקפם של סדרי הלוח והמועדות לשתית תקופות מחולקות זו מזו באופן מוחלט, והנותנת את זכות הבכורה ההחלטית לקידוש על פי ראיית הירח, **כלל לא היתה דעה שלטת בקרב חכמי ישראל שבתקופת הגאונים**. (ההדגשה שלי. מ"ה)

דומני כי קביעה מפתיעה זו, היא קביעה מוטעית, או לכל הפחות דורשת הוכחה. שכן לפני רס"ג בתקופת פולמוס הלוח, לא מצינו שיטה אחרת בתקופת הגאונים או לפנייה, שמזדהה עם "בלעדיות החשבון". גם על שיטת רס"ג, שהיא נשוא הדיון, כבר כתב הרמב"ם (בפיה"מ, ר"ה ב, ז) שלדעתו רס"ג עצמו לא האמין בכך, "אלא היתה מטרתו בדבר זה לנגח את יריבו באיזו צורה שתהיה שלא בצדק או בצדק כיון שלא מצא מפלט מלחץ הוכוח". וגם רב האי גאון כתב⁴ "כי זה שאמרתם שכתב רבינו סעדיה גאון פיומי ז"ל, קנה הוא שדחה בו את אפיקורוס⁵..." ואילו היתה שיטה קדומה כזו, לא היו רה"ג ורמב"ם מתבטאים כפי שהתבטאו.

כך שהטענה כי שיטת רס"ג היתה דעה שלטת או שהיתה דעה משמעותית בתקופת הגאונים, נראה שאיננה נכונה.

ג. "אם בקשת ליחנק"

בתחילת פרק ב כתב המחבר:

"לענ"ד קשה מאד מאד לקבל **השערה** זו"

ומייד אחר כך הוא תוקף שם את הדיון בסברת "אם בקשת להחנק" וכו'.

לא הבנתי, כי לא צויין מהי "השערה זו".

אם כוונתו להשערה שרס"ג עצמו לא האמין בטענתו על בלעדיות החשבון, הרי זו אינה השערה של הרב הלפרין אלא קביעה של רה"ג ושל רמב"ם. הרב הלפרין

הוא בניסן, והוא ד' ט' לפני הוספת רס"ג לעיקר העיבור (מולד אדם בחודש תשרי) תרמ"ב חלקים. ואכמ"ל.

4 "אמנם דברי רה"ג שם אמורים על שיטתו המיוחדת של רס"ג שיו"ט שני של גלויות מחויב מעיקר הדין ולא מחמת ספק, ברם, לא מסתבר כלל להפריד בין הדבקים, ונראה שגם הרמב"ם כיוון לבר פלוגתא זה." לשון המחבר בפרק ב, פסקה ד, של מאמרו הנדון.

5 ראה מש"כ בהערה ג, להלן.

במאמרו רק ניסה ללמד זכות על רס"ג לפי הבנת הרמב"ם ורה"ג, אחרי שהאכיל את ישראל חמץ בפסח וכן ביום הכיפורים. עיי"ש. אפשר לקבל לימוד זכות זה ואפשר לדחותו, אך גם דחייתו איננה משנה את קביעתם של רה"ג ורמב"ם על דעת רס"ג האמיתית.

נכון שאחרי רס"ג היו ראשונים שקבלו את דעתו כאמיתית, ר"ח רבנו בחיי ועוד, אך לא מצינו דעה כזו לפני רס"ג.⁶ על טענת מיעוט תפקידו של רס"ג בפולמוס הלוח (של פרופ' יששכר שטרן) בטרם מונה ל"גאון", יש להעיר הרבה. עיון במכתבי הגניזה מראה שהיא שגויה לחלוטין. אך אכמ"ל.

ד. ראב"מ אפיקורוס?

המחבר היה מוכן להסכים שדברי הרמב"ם בפיה"מ כוונו כנגד רס"ג, אך התקשה, בלשון המעטה, לקבל שזו היתה גם כוונת רה"ג. וכך כתב בפרק ב, פסקה ד:

ההשערה של הרב הלפרין, שבן מחלוקתו של רס"ג אשר אותו הוא בא לדחות בשיטה זו, הוא רבי אהרן בר מאיר גאון הישיבה הארצישראלית, מוכחשת מדבריו של רב האי גאון הנזכרים: 'כך ראינו כי זה שאמרתם שכתב רבינו סעדיה ז"ל קנה הוא שדחה את אפיקורוס', וחלילה לחשוב שבן מאיר הוא האפיקורוס.

לצערי נראה כי המחבר לא עיין במאמרי הנ"ל, או עיין ושכח. שכן התייחסתי במאמרי שם בסוף פרק ה, בדיוק לנקודה זו:

עדיין ראוי לדון בכינוי 'אפיקורוס' בדברי רב האי גאון "כי זה שאמרתם שכתב רבינו סעדיה גאון פיומי ז"ל, קנה הוא שדחה בו את אפיקורוס", כינוי שלפי האמור למעלה מתייחס לר' אהרן בן מאיר גאון. הרי ברור לכל כי ראב"מ"ג, אף שהיה בר פלוגתא קשה לרס"ג ולגאוני בבל בפולמוס הלוח, בודאי לא היה מין או כופר ח"ו. אכן דברי רה"ג מתבארים בפשיטות כשבודקים את הגדרת חז"ל למונח אפיקורוס. במסכת סנהדרין צט, ב, מבארים חז"ל את פירוש המילה אפיקורוס שבמשנה: "רבי ורבי חנינא אמרי תרויהו: זה המבזה תלמיד חכם". מאחר ולצערנו שפת האיגרות בפולמוס הלוח לא שמרה על כבודם של המעורבים,⁷ אין להתפלא על הצמדת הכינוי הקשה כלפי מי שלדעת גאוני

6 על הירושלמי שהביא ר"ח בשבת קטו, ראה להלן הערה ז'. על שיטת אחרים ראה להלן הערה ו', ובמ' הלפרין, "אותה השנה נתקלקלה" - ביאור פשוט להסבר תמוה בירושלמי ולקביעה תמוהה של 'אחרים'. המעין, ניסן תשפ"ד, עמ' 8-4.

7 ראב"מ למשל, כתב בין היתר על רס"ג וסיעתו "והמתחבר עליהם סעיד בן יוסף אל דלאצי, אשר הוא דומה להם והם דומים לו... כי פירוש אלף אינם מכירים, ק"ו מכניסים עצמם במה

בבל פגע בכבודם של גאוני הדור. מסתבר כי לשון קשה באיגרות ראב"מ עמדה לנגד עיני רב האי גאון בהצמידו את הכינוי 'אפיקורוס' לכותב האגרות מא"י.

ה. במה עזרה לרס"ג טענת בלעדיות החשבון להבנת הרמב"ם ורה"ג?

בסוף פרק ג, כתב המחבר:

לאור הצגת הדברים האלו, קל להיווכח, שסברתו של רב סעדיה לבטל את הקישור בין תוקף הלוח לראיית הירח, איננה שייכת כלל לפולמוסו שעם רבי אהרן בן מאיר ביחס לתלותם של קהילות הגולה בסנהדרין שבארץ ישראל, אלא למלחמתו הנודעת באמונת הקראים, ובכתבי הפולמוס וההגנה שלו על ההלכה הרבנית.

לענ"ד טעה כאן המחבר בתרתי:

חדא: הוכחתי במאמרי (ביודעי בינה) שטענת רס"ג ל"בלעדיות החשבון" עזרה לו מאד בהרגעת תלמידיו במצרים שראיית הירח המוקדמת הוכיחה להם את נכונות חשבונו של ראב"מ. כך שהיא שייכת ושייכת.

תרתי: המחבר לא טרח לענות על השאלה הבסיסית: כנגד איזו טענה קראית עונה הנחת בלעדיות החשבון. כך שבהעדר טענה קראית כזו, כאשר מצד אחד יש לנו הסבר מובן כיצד עזרה טענת בלעדיות החשבון בפולמוס הלוח עם ראב"מ, ומצד שני אין לנו שום הסבר כיצד עזרה טענה זו בפולמוס עם הקראים - הבחירה פשוטה.

ו. "אחרים" - משענת קנה רצוץ

בתחילת פרק ד, "מצא" המחבר תמיכה תנאית בטענת בלעדיות החשבון:

מבואר בגמ' שלפי שיטת קביעת הלוח של 'אחרים', אין שום צורך בעדות ובראייה בשביל לקבוע את סדר הלוח העברי, וזו היא הרי דעתו של הרס"ג, אם כן קודם כל עלה בידינו שאי אפשר לדבר על שיטתו כנסתרת סתירה גמורה מן התלמוד, מאחר שהובאה השיטה הזו בגמ' ולא נדחתה דחייה גמורה, הרי תמיד יוכל הרס"ג להיתלות באותו אילן גדול ולומר קים לי כאחרים.

כידוע, דעת אחרים מוקשה מאד, ואפילו מופרכת לכאורה, כמבואר בראשונים, עד כדי הקביעה שאחרים, ר"מ, לא הכיר את חשבון קביעת הלוח, בעוד שאין צורך

שלא הנחילם חי העולמים, ולא הרשם להזכיר בפה". ואלו מן הביטויים הקלים יחסית באיגרות הפולמוס.

בבקיאות בחשבון אלא בתצפית של שלוש שנים כדי להיווכח במופרכותה (בשיטת 'אחרים', נסוג ראש השנה ביותר משליש יום, כל שנה!).

והנה, כבר כתב הרמב"ם במורה⁸ כי בכל מקום בו אפשר לפרש את דברי חז"ל באופן שהם מתאימים "למציאות אשר התבאר מציאותו במופת - הוא יותר ראוי, באדם המעולה המודה על האמת, לעשותו".

ע"פ דרישה זו של הרמב"ם, פירשתי את דברי ר"מ כך שקביעתו מעולם לא נועדה להחליף את קידוש החודש על פי הראיה, אלא רק להוות תחליף חישובי זמני לתקופות קסטטרופה, כמו למשל שנות מרד בר כוכבא שהיה בימיו. אף מצאתי לכך תמיכה חזקה בירושלמי עמ"ס ר"ה. יעוי"ש⁹. וא"כ פשוט שאין כאן ראיה לקדמות טענת בלעדיות החשבון.

ז. ראיית ר"ח מהירושלמי בריש מגילה

בפרק ד, הביא המחבר את דברי ר"ח, שלמד בירושלמי כדעת רס"ג.

וכבר הראה רבנו חננאל בפירושו למסכת שבת דף קטו, שיסודה של טענת רס"ג הוא בירושלמי מסכת מגילה פ"א ה"ב, וז"ל של רבנו חננאל שם: 'וגרסינן בירושלמי בתחילת מגילה, א"ר יוסי לית כאן חל להיות בשני חל להיות בשבת, דאם חל י"ד בשני, צומא רבא בחד בשבא, ואם חל בשבת, צומא רבא בעירובתא, שמעינן מינה דאע"ג דסתם משנה היא, דחוויה היא ומשנת יחיד היא ולא דסמכא היא, וכן כל משנה והלכה שהיא כיוצא בה, וכולן בדו ואדו בה תלויין, שהלכה למשה מסיני שלא לקבוע יו"כ סמוך לשבת בין מלפניה בין לאחריה'

אכן הר"ח עמ"ס שבת מפרש את הירושלמי במגילה לשיטתו כדעת רס"ג. אך ראה בפסקי רי"ד שם, ובקרנן העדה על הירושלמי שם, ולפירושם אין שום ראיה מהירושלמי.

יתר על כן. מכך שהירושלמי לא כתב "לית כאן חל ברביעי, דא"כ מיקלע יום ערבה בשבת" (קושיית פסקי רי"ד וראבי"ה¹⁰) מוכח דווקא שלא כדעת רס"ג.

8 מורה נבוכים, חלק ג סוף פרק יד (תרגום רשב"י אבן תיבון).

9 מ' הלפרין, "אותה השנה נתקלקלה" - ביאור פשוט להסבר תמוה בירושלמי ולקביעה תמוהה של 'אחרים'. המעין, ניסן תשפ"ד, עמ' 4-8; רפואה מציאות והלכה ח"ב, מהד' ביקורת תשפ"ג, סימן מ.

10 הובא בספר עלי תמר על הירושלמי מגילה פ"א ה"ב.

ח. "שמא יחזור הדבר לקקולו"

בפרק ה ניסה המחבר להוכיח את שיטתו ממסכת ביצה:

הגמ' בביצה (שם) שואלת מה טעם לא בטלה תקנת יום טוב שני של גלויות 'השתא דידיעינן בקביעא דירחא', והתשובה איננה 'שמא יחזור הדבר לתיקונו', ויקדשו על פי הראייה, אלא באופן די מפתיע דווקא להיפך: 'שמא יחזור הדבר לקקולו'.

לענ"ד הפירוש שם פשוט: לקקולו פירושו לאי הידיעה מתי קדשו ב"ד את החודש. ואם כן - לק"מ.

ט. "המאורע הדרמטי"

בהמשך פרק ה, שם, טען המחבר טענה מעניינת:

המאורע הדרמטי של ביטול הקידוש על פי ראייה, מתקנת הלל הנשיא בזמנם של אביי ורבא, לא נזכר בתלמוד.

מכאן התכוון המחבר להוכיח כי מאורע כזה כלל לא התרחש.

לענ"ד זו טענה חלשה מאד, בלשון המעטה, כי לגבי חכמי בבל זה לא היה מאורע דרמטי. שהרי לחכמי בבל לא היה שום נפק"מ אם ב"ד בא"י קדשו ע"פ החשבון או ע"פ הראיה, כל עוד הקביעה נעשתה רק ע"י חכמי א"י, כשרק תוצאות הקביעה נמסרו לחכמי בבל (עד קרוב לימי רס"ג).

י. השערה מעניינת שלענ"ד אינה נכונה

בסיום דבריו, הציע המחבר כי חשבון הלוח שבמקורו הוא הלל"מ, נשכח בימי התנאים, וקידוש החודש ע"פ הראיה נועד לשחזר בעזרת ראיית העדים את החשבון שנשכח. זו השערה מעניינת ומחודשת, אך להערכתו איננה נכונה.

* * *

תגובה לתגובה מאת הרב יעקב ברגמן

ישר כוחו של כבוד הרב הלפרין שליט"א על שהואיל לעבור ולהעיר על מאמרי. דומה שהמחלוקת בינינו הוצגה בבהירות. ומכל מקום, כדי לחדד את התזה שהצגתי במאמר, אציג את משנתי על סדר רוב ההשגות שהשיג הרב הלפרין כנגדי לפי סדר פרקי מאמרו דלעיל.

- א. כמובן, עיסוק במחלוקת זו שנפלה בין רס"ג לראב"מ לפני כ-1100 שנים נעדר ממאמרי, הואיל ולפי מה שהצגתי לענ"ד שיטת רס"ג בקדמות החשבון לא נולדה ככלי לניצוח בוויכוח זה.
- ב. כשכתבתי שהתפיסה המקובלת כיום, זו המחלקת את תולדות לוח השנה העברי לשתי תקופות נבדלות זו מזו במהותן לחלוטין, 'כלל לא הייתה דעה שלטת בקרב חכמי ישראל שבתקופת הגאונים', עיקר כוונתי לא הייתה דווקא לסברת רס"ג.
- אמת, לענ"ד מהלכים רבים היו בדורות ההם גם לשיטת רס"ג, ומכל מקום עיקר כוונתי לא היה אלא לומר שמדבריו של רב האי גאון במקומות שונים אנו למדים על שיטתו בקדמות הלוח ותוקפו שהיא עניין שלכתחילה. רב האי כתב ש'ברירת המחדל' של הלוח היא חשבון הלוח שלנו, אלא שלסנהדרין יש כח להתערב ככל שתחפוץ ולהנהיג את סדרי הלוח על פי הראייה. וכל זה שלא כפי שלימד הרמב"ם, שחשבון הלוח הינו הלכה למצב בדיעבד, בזמן שאין הסנהדרין קיימת (ולכאורה הדברים נכונים גם לדברי הרב הלפרין, שהרי בעיקר חידושו של רס"ג שהוא קדמות חשבון הלוח שלנו כהלכה למשה מסיני נכרך אחריו גם רב האי גאון).
- ג. לא טענתי מעולם שאין לקבל את דברי הקדמונים שהעידו שרס"ג דחה בקנה את בן מחלוקתו. טענתי הייתה שקשה לקבל שכל שיטתו של רס"ג מעיקרה, ובאופן טוטאלי שכזה, לא נולדה ולא באה לעולם אלא לצורך שכזה. מגמת הדברים הייתה להשיג על השערה כזו.
- ה. אחזור שוב בקצרה. לפי השערת רס"ג האמין שיש אמת הלכתית בחשבון הלוח, והדורות שקידשו על פי הראייה שאפו גם כן לכונן לוח על פי החשבון, אלא שלא ידעוהו. כאשר הקראים ערערו על תוקף חשבון הלוח וקדשו את החודשים באופן די דומה למה שעשו חז"ל בשעתם, היווה טיעון זה לחץ גדול על עמדת רס"ג, שלא היה יכול כמו הרמב"ם לטעון כנגדם ש'הצדק עמכם' בזמן שיש סנהדרין, ולא בזמן שאינה נוהגת.
- ו. תימה בעיניי, התמיהה הזו על שיטת 'אחרים' היא ממש תמיהה של הגמרא במסכת ערכין דף ט, שקובעת שאף לדברי אחרים אורך שנת חמה איננו 360 יום. אני בדבריי כלל לא באתי לטפל בשיטת 'אחרים' עצמה, אלא לסייע את שיטת רס"ג מדברים מפורשים שהגמרא לימדה אותנו בשיטתם 'דלא בעינן מצווה לקדש על פי הראייה', הא ותו לא.
- ז. עיקר הסיוע מדברי הירושלמי ריש מגילה היה להראות את צורת הטיפול של רס"ג במשניות המכחישות את שיטתו, וכן להוכיח שלמרבה ההפתעה מוצא ושורש שיטתו של רס"ג מקורה דווקא בחכמי ארץ ישראל.

ח. מכיוון שדבריי נועדו להצגת שיטת רס"ג ולא להכרחתה, לא נמנעתי מלהביא סייעתא זו, הואיל ונדמה שרב אביתר באיגרתו כך למדה, שהרי כתב: **‘ודקא קשיא לך, לא קשיא, האי דקא עביד הכי שמדא הוא, ונמנו רבותינו לשנות המנהג כדי לבטל השמד, אבל בצינעה על פי החשבון היו עושין כמנהגם הראשון מאדם הראשון’**, והרי עניין השמד בנושא קיום המועדות נזכר בעיקר בסוגיא בביצה שם **‘דזמנין דגזרו שמדא ואתי לאקלולי’** (בדפוסים שלפנינו במקום ‘שמדא’ הגירסא היא ‘המלכות’, אולם בכת”י הגירסא היא ‘שמדא’). מקוצר המצע לא הארכתי בפרט זה, וכמובן שצודק בהחלט הרב הלפרין שבנקל אפשר לבאר לשון זו באופן אחר.

ט. כוונתי לא הייתה שמאורע כזה לא התרחש, אלא שהוא לא היה דרמטי! ישנן עדויות רבות שהמעבר מקידוש על פי ראייה לחשבון היה תהליך מתמשך, ולא מאורע דרמטי של שינוי דרסטי כפי הצגת הדברים המקובלת אצל הלומדים.

י. רק כדי לחדד את הדברים, ההשערה לא נועדה להיות מכוונת כלפי המציאות אליבא דאמת, אלא כלפי מה שסבר רס”ג בנושא זה, ומה הייתה האינטואיציה שהניעה אותו בכל שיטתו.

ואחתום שוב בהערכה רבה לרב הלפרין שליט”א על שהואיל להעיר על הדברים שכתבתי, והבוחר יבחר.

הגיליון מוקדש לעילוי נשמות הרבנית

עדינה ע"ה

אשת חבר למורנו הרב משה גנץ שליט"א

שאצילותה האירה במשך שנים רבות

את קריית החינוך שעלבים

הייתה דמות חינוכית נערצת לתלמידותיה

והשראה לרבניות ולאברכיות הישיבה

זכתה להקים עם בעלה שליט"א דור ישרים מבורך

עלתה לעולם שכולו טוב בשבת קודש כ"ד שבט תשפ"ה

תנצב"ה

